

Андрэй Самусік
(Мінск)

Міжнароднае супрацоўніцтва ў галіне навукі і асветы беларускіх зямель з краінамі Захадняй і Цэнтральнай Еўропы ў XIV-XVIII стст.

Беларускія землі ў складзе Вялікага Княства Літоўскага (далей: ВКЛ) з'яўляліся адметным рэгіёнам, дзе найбольш моцна адчувалася супрацьстаянне візантыйскай і заходненеўрапейскай культурных традыцый. Не аказалася ў баку і адкукацыя, перад якой стаяў выбар — застацца ў рамках праваслаўнай артадоксіі, альбо пачаць арыентавацца на Еўропу з яе каталіцка-схаластычнай і свецка-гуманістычнай педагогічнымі мадэлямі. Адданне перавагі аднаму з кірункаў вызначала не толькі змест навучання, але і ўплывала на далейшае развіццё ўсёй краіны. Якраз дадзены аспект і прыдае праблеме станаўлення айчыннай сістэмы асветы ў XIV-XVIII стст. павышаную актуальнасць, бо дазваляе лепш зразумець фактары, абумовіўшыя паступовае змяненне светапогляду грамадства ВКЛ і перабудову паўсядзённага жыцця па еўрапейскім узоры.

Галоўнай умовай, якая вызначыла зыходныя прынцыпты складвання айчыннай сістэмы асветы было тое, што ажно да пачатку эпохі Адраджэння культурнае жыццё ў Беларусі было непарыўна звязана з рэлігіяй. Найлепш адукаваныя асобы мелі духоўнае званне, бібліятэкі і скрыпторыі размяшчаліся пры храмах, там жа дзейнічалі і першыя школы. Дадзены аспект уласцівы ўсёй сярэднявечнай Еўропе, але меліся і істотныя рэгіянальныя асаблівасці. У дачыненні да ВКЛ адметным стала захаванне значнага месца ў паўсядзённым жыцці тутэйшага насельніцтва Праваслаўной царквы, што, безумоўна, істотна звужала магчымасці ўзdezяяння на беларускія землі заходненеўрапейскай педагогікі. Пры гэтым неабходна разумець, што калі па ініцыятыве Ватыкану ў Захадняй і Цэнтральнай Еўропе ў часы позняга сярэднявечча была створана шчыльная сетка кафедральных, прыходскіх і кляштарных школ, то праваслаўныя іерархі найперш аддавалі перавагу маральному выхаванню святаўства, а не пашырэнню народнай асветы. Якраз гэтым можна растлумачыць тое, што тагачасныя айчынныя праваслаўныя манастыры шырока славіліся ўнікальнымі кніжнымі зборамі (Полацк, Слуцк, Тураў), а школы пры іх, калі і дзейнічалі, то ў лепшым выпадку прымалі дзяцей „на учение грамоте и на учение книжного письма и церковного петия псалтырного и чтения налойнаго”¹. Ананімны аў-

¹ К. Харламповіч, *Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века*, Казань 1898, с. 190.

тар гісторыка-палемічнага твора „Перастрогі” (канец XVI ст.) так апісвае тагачаснае становішча: „Были великие ревнители между князьми, которые (...) церквей и монастырей намуровали (...) золотом и серебром украсили, книг великое множество языком словенским нанесли, но что было всего потребнее школ постоянных не фундовали (...) и так то вельми много зашкодило панству русскому, же не могли школи наук посполитых расширяті”².

У выніку гэтага ВКЛ істотна адставала ў плане развіцця адукацыі ад сваіх заходніх суседзяў. Калі ў Беларусі у XIV ст. існавалі толькі нешматлікія праваслаўныя школы граматы, то ў Польшчы Каталіцкая царква заснавала звыш 100 навучальных установ з выкладаннем „трывіума” (граматыка, рыторыка, дыялектыка), а яшчэ каля 80 вучылішчаў мелі і „квадрыум” (арыфметыка, геаметрыя, астрономія, музика). Акрамя таго, са згоды папы рымскага Урбана V, у 1364 г. у Krakаве быў арганізаваны ўніверсітэт, які паскорыў працэс складвання ўласнай інтэлектуальнай эліты³.

Прычыны падобнай дыспрапорцыі паміж Польшчай і ВКЛ добра абгрунтаваў Аляксандар Пагодзін, які пісаў: „Латинское образование, сближая Польшу со всем католическим миром и раскрывая перед ней все учёные очаги того времени, являлось той великолепной культурной почвой, на которой выросли семена и национального просвещения. Православные страны Востока были поставлены в этом отношении в гораздо худшие условия: для них источником образования служила лишь та незначительная литература, которая проникала из Византии”⁴. Такім чынам было відавочна, што застаючыся ў арэале праваслаўнай традыцыі ВКЛ пачало хутка адставаць у культурным плане, прычым пануючы тут кансерватызм паступова становіўся ўсё большым стрымлівающим фактарам для паўсядзённага жыцця мясцовага насельніцтва.

Пераход да заходнеўрапейскай адукацыйнай мадэлі ў ВКЛ стаў магчымы пасля заключэння Крэўскай уніі, якая стварыла добрыя ўмовы для распаўсюджвання ў рэгіёне Каталіцкай царквы. У выніку грошы і нерухомая маёрасць, якія раней рэгулярна адыходзілі ў выглядзе вялікакняскіх і прыватных ахвяраванняў на карысць праваслаўных манастыроў, ўсё часцей сталі аказвацца ў распараджэнні арганізаванага ў 1387 г. Віленскага рымска-каталіцкага біскупства. Атрыманыя сродкі ішлі акрамя іншага і на асвету, якая лічылася састаўной часткай прыярытэтнай на той момант місіянерскай дзейнасці. Відавочна пры гэтым, што развіццё

² И. Чистович, *Очерк истории западно-русской церкви*, ч. 1, Санкт-Петербург 1882, с. 210.

³ J. Łukaszewicz, *Historya szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, t. 1, Poznań 1849, s. 33.

⁴ А. Погодин, *Лекции по истории польской литературы*, ч. 1, Харьков 1913, с. 35.

сеткі школ патрабавала значнай колькасці адукаваных святароў. Дзеля паскарэння першапачатковага працэсу запаўнення вакансій у Віленскім біскупстве асобныя „ліцвінскія калегіі” былі створаны пры багаслоўскіх факультэтах універсітетаў Прагі (1397) і Кракава (1409). Ініцыятарам арганізацыі першай з іх была каралева Ядвіга, якая за свой кошт утрымлівала ў Празе „12 ліцвінаў”. У далейшым гэтую традыцыю працягнуў і яе муж кароль Уладыслаў Ягайла — у пачатку XV ст. ён нават павялічыў колькасць стыпендый для „ліцвінаў і русінаў” у абодвух гэтых універсітэтах (да канца XVI ст. іх скончылі 430 выхадцаў з Беларусі)⁵. Да таго ж, у самой Вільні не пазней за 1397 г. была заснавана кафедральная школа⁶. Атрымалі права на арганізацыю ўласных вучылішчаў і прыбыўшыя з Еўропы манаскія ордэны. У 1426 г. у крыніцах узгадваецца школа пры Віленскім францысканскім кляштары. А ў 1507 г. таксама ў сталіцы ВКЛ дамініканцы адкрылі для жадаючых паступіць у ордэн багаслоўскую студыю. Цалкам верагодна, што і бернардынцы, з'явіўшыся ў Вільні ў 1454 г., распачалі тут уласную асьветніцкую дзейнасць, як абавязваў іх гэта рабіць уласны статут⁷.

На далейшую ж эвалюцыю асьветы моцны ўплыў аказаў заходнегурапейскі гуманістычны рух. Ідэі аб самакаштоўнасці чалавечага жыцця і панаванні паўсядзённага свету над замагільным абумовілі станаўленне свецкай культуры. Звязанае з гэтым імкненне насельніцтва да асьветы прымусіла Ватыкан часткова перагледзець сваё стаўленне да народнай адукацыі. Вучэбныя праграмы былі пашыраны як колькасна, так і якасна. Асобы акцэнт стаў рабіцца на дасканалым маральным выхаванні, якое павінна было спрыяць захаванню ў грамадстве веры ў асноўныя пастулаты хрысціянскай рэлігіі.

У ВКЛ змены ў арганізацыі каталіцкай сістэмы асьветы адбываліся пры вялікім князі Жыгімонце I Старым. З 1526 г. пачалося паўсяднае адкрыццё прыходскім духавенствам пачатковых школ. У статуте Віленскага біскупства 1528 г. адзначалася, што ў іх святары павінны выкладаць „полезные науки, добрые обычаи и главные добродетели католической религии”⁸. Традыцыйны трывіум тут спалучаўся з тлумачэннямі Евангелля, вылічваннем дат царкоўных свят і пастоў, завучваннем на памяць дзесяці божых запаведзяў, малітваў „Ойча наш” і „Вітанна будзь Марыя”, а таксама размовамі наконт „грахой смяротных”. Рэлігійная вучэбна-метадычна літаратура была дапоўнена творамі Цы-

⁵ M. B. Topolska, *Społeczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, Poznań — Zielona Góra 2002, s. 65.

⁶ *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego: analizy i obrazy*, Kraków 2006, s. 713-714.

⁷ A. Karbowiak, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce*, t. 3, Lwów — Warszawa — Kraków 1923, s. 133.

⁸ К. Харламповіч, *Западнорусская православная школы...*, с. 23.

цэрана, Вяргілія, Эзопа і Сенекі⁹. Вынікам асветніцкай дзейнасці Віленскага біскупства стала стварэнне ў ВКЛ на сярэдзіну XVI ст. 259 школ, значная частка якіх прыходзілася, відавочна, на беларускія землі (не менш 99)¹⁰. Прыйчым першыя з іх, на думку Антонія Карбавяка, узниклі ўжо ў пачатку XVI ст. у Гродне і Ашмянах, бо адтуль прыязджала шмат студэнтаў у Кракаў (адпаведна 6 і 4)¹¹.

Азначаныя каталіцкія прыходскія і кляштарныя школы пераважна дзеянічалі ў межах ужо згаданага трывіума, а аб навуках, уваходзячых у квадрыум, вучням давалася, як правіла, агульнае ўяўленне. Такі падыход наблізіў айчынную сістэму адукацыі да заходнебірэйскай педагогічнай мадэлі, што адкрыла перад мясцовымі жыхарамі дзвёры еўрапейскіх універсітэтаў. Усяго за XIV-XVI стст. гэтакі магчымасцю скарысталася да 700 мясцовых ураджэнцаў (каля паловы з іх атрымалі ступені бакалаўраў). Геаграфія падобных вандровак была вельмі стракатай — Польшча (Кракаў), Чэхія (Прага), Германія (Берлін, Лейпциг, Вітэнберг, Нюрнберг, Цюбінген, Інгальштадт, Грэйфсвальд, Расток), Італія (Падуя, Рым, Балонья), Швейцарыя (Базель), Прусія (Кёнігсберг), Франція (Парыж), Англія (Лондан, Эдынбург) і інш. Сярод тых, хто выязджалі за мяжу на вучобу, былі ўраджэнцы значнай часткі айчынных гарадоў і мястэчак (Полацк, Гродна, Брэст, Мінск, Віцебск, Навагрудак, Пінск, Ваўкавыск, Слонім, Клецк, Любань, Орша, Валожын, Ашмяны, Ліда, Ракаў, Мядзель, Любча, Свір, Геранёны, Нясвіж, Дрысвяты, Жупраны, Усялюб) ¹².

Шырока была распаўсюджана традыцыя атрымання ў Еўропе вышэйшай адукацыі ў Слуцку. Прыклад сваім падданым паказвалі самі князі Алелькавічы. Вядома, што ў пачатку 1580-х гг. у Інгальштадскім універсітэце вучыўся князь Аляксандр Алелькавіч, якога суправаджала ажно 15 маладых шляхціцаў. Яны ўваходзілі ў акружэнне маладога князя і ў час навучання знаходзіліся на поўным яго забеспячэнні. Сустракаюцца ў метрыках еўрапейскіх універсітэтаў і іншыя прозвішчы слухан. Так, у 1499 г. у Лейпцигскім універсітэце слухаў лекцыі Павел са Слуцка. У 1504-1507 гг. у Кракаўскім універсітэце навучаўся Вінцусь са Слуцка (атрымаў ступень бакалаўра). У спісах выхаванцаў Кёнігсбергскага ўніверсітэта за другую палову XVI ст. сустракаецца ажно трох ўраджэнцы Слуцка — Іван Родзіч (1552), Канстанцін Запольскі (1573) і Якаў Слуцкі (1579) ¹³.

⁹ М. В. Topolska, *Społeczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 63.

¹⁰ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu: ustrój i uposażenie*, Poznań 1972, s. 77-78.

¹¹ A. Karbowiak, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce*, s. 93.

¹² Г. Я. Галенчанка, *Еўрапейскія сувязі Беларусі ў этна-канфесійным і духоўным кантексле (XIII — сярэдзіна XVII ст.)*, Мінск 1998, с. 10.

¹³ А. Грыцкевіч, *Рэгіянальная культура Случчыны ў XVI-XVIII стст.*, [у:] *Беларусіка=Albaruthenica*, кн. 3, Мінск 1994, с. 25-26.

Шэраг айчынных студэнтаў прыбывала ў еўрапейскія ўніверсітэты і з сельской мясцовасці — у тым жа Кракаве ўзгадваюцца выхадцы з таких вёсак, як Ліпа каля Нясвіжа (1511), Вішня з-пад Пружан (1511), Пакровы (1522) і Забалоцце (1528) Лідскага павета, Дварнова Полацкага ваяводства (1532)¹⁴.

Стракатым было і сацыяльнае паходжанне асоб, якія адпраўляліся на вучобу за мяжу. Большаясьць тых, хто паходзіў з гарадоў, адносілася да мяшчанства, з мястэчак і вёсак — да шляхты. Да сярэдзіны XVI ст. студэнты-мяшчане складалі звыш паловы ад усіх, тады як шляхта — не больш трэці (часам прыязджалі і дзеці сялян)¹⁵.

Выдатная па тых часах адукцыя дазволіла шмат каму з беларусаў пасля асветніцкай вандроўкі па еўрапейскіх краінах заняць пачэснае месца ў гісторыі як айчыннай, так і еўрапейскай культуры. Найбольш славуты тут Францыск Скарына, які пасля заканчэння з бакалаўрскім дыпломам Кракаўскага ўніверсітэта (1506), адправіўся на вучобу ў Падую, дзе ў 1512 г. быў абвешчаны доктарам медыцыны. Акрамя першадрукара Кракаўскі ўніверсітэт скончыл Лайрэнцій Крышкоўскі, С. Жак, Цыпрыян Базылік, а Сымон Будны да таго ж яшчэ і пратэстанскі ўніверсітэт у Базелі. Славуты айчынны грамадскі дзеяч і публіцыст Андрэй Волан навучаўся ва ўніверсітэтах Кёнігсберга і Франкфурта-на-Одры. Мялецій Сматрыцкі ў якасці хатняга настаўніка юнага князя Багдана Саламярэцкага ў канцы XVI ст. наведаў Лейпцигскі, Нюрнбергскі і Вітэнбергскі ўніверсітэты, атрымаўшы ступень доктара медыцыны і пазнаёміўшыся з прафесарамі гэтых „чужеземских Акадэмий вызволеных наук”¹⁶.

Зразумела, што ўсе азначаныя асобы падтрымлівалі трывалую сувязь з замежжам і ў далейшым сваім жыцці (перапіска, асабістыя контакты). Дзякуючы апошняму нашы асветнікі адигрываюць значную ролю ў грамадскім жыцці не толькі ВКЛ, але і іншых краін Еўропы. Творы А. Волана з крытыкай каталіцызму і дзеянняў Ватыкана неаднаразова перавыдаваліся гугенотамі ў Францыі і пратэстантамі ў Германіі. Друкаваныя кнігі Ф. Скарыны сталі ўзорам для цюбінгенскіх выданняў нямецкага прафаведніка Прымуса Трубера (у тым ліку — „Азбука”, 1550) і польскага выдаўца езуіта Якуба Вуйка¹⁷. „Пэрэгрынацыі” князя Мікалая Кшыштрафа Радзівіла Сіроткі ўвогуле набылі агульнаеў-

¹⁴ С. Александровіч, *Кнігі і людзі*, Мінск 1976, с. 13-16.

¹⁵ Г. Я. Голенченко, *Студенты Великого княжества Литовского в Краковском университете XV-XVI вв.*, [в:] *Культурные связи народов Восточной Европы в XVI веке*, Москва 1976, с. 233.

¹⁶ В. Короткий, *Творческий путь Мелетия Смотрицкого*, Мінск 1987, с. 27.

¹⁷ Г. Я. Галенчанка, *Францыск Скарына — беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар*, Мінск 1993, с. 206.

рапейскую вядомасць. Іх першае выданне адбылося ў нямецкім Бруксбергу ў 1601 г. За наступнае стагоддзе яны ажно 6 разоў перавыдаваліся ў Кракаве¹⁸.

Як ужо адзначалася, поруч з мяшчанамі адпраўлялася ў Еўропу і арыстакратыя ВКЛ. Вядома, што ў Кракаўскім універсітэце вучыўся цэлы шэраг славутых прадстаўнікоў айчыннай правячай эліты — князь Андрэй са Свіры (1476), Ян Альшанскі (1488), князь Павел з Гродзеншчыны (1504), Міхал Сапега (1542)¹⁹. Адносна ж слабае прадстаўніцтва айчыннай правячай эліты ў еўрапейскіх універсітэтах тлумачыцца тым, што значная яе частка яшчэ прытрымлівалася традыцыйнай сістэмы выхавання. Згодна з ёй малады арыстакрат павінен быў прайсці праз шэраг іерархічных ступеняў пры двары магната ці манарха (паж, збражаносец, рыштар). Пры гэтым сем вызваленых мастацтваў тут былі заменены на сем шляхетных дабрачыннасцяў: валоданне халоднай зброяй і лукам, верхавая язда, паляванне, плаванне, гульня ў шахматы і шашкі, напісанне паэтычных твораў. Так, Міхал Глінскі з дзяяцінства „усвоил себе все благородные привычки и рыцарские упражнения, а так же всё, относящееся к делам воинским, ристалищам, колотью, борьбе и прыжкам”, а пазней пры дварах шэрагу еўрапейскіх манархаў „пройдя все ступени воинской службы, стяжал себе славное имя”²⁰.

Аднак новы светапогляд пранікаў і ў асяроддзе арыстакратыі. Праявіўся ён у разуменні важнасці добраі адукцыі, якая здольна прынесці карысць дзяржаве. Менавіта клопатамі аб грамадскім дабрабыце можна растлумачыць той факт, што ўжо ў XV ст. у спісе фундатараў Кракаўскага ўніверсітэта значыліся віленскі кашталян Міхал Кезгайла і віленскі ваявода Ян Гаштолд²¹. Сведчаннем якаснага змянення зместу шляхецкага выхавання могуць служыць і ўспаміны Фёдара Еўлашоўскага, якога ў маладосці асновам арыфметыкі вучыў князь Ян Макавецкі: „барзей в тэ то личбы въправил и доброго ме пожитку набавил”²². У лісце ж да М. К. Радзівіла Сіроткі ў Страсбург яго бацька канцлер ВКЛ Мікалай Радзівіл Чорны наступным чынам акрэсліў пастаўленыя перад сынам задачы навучання ў тутэйшай гімназіі: „З дапамогай Божай добрым аратарам і добрым пісарам лацінскім да хаты рыхтуйся прыехаць”²³.

¹⁸ Кніга жыцці і хаджэння, Мінск 1994, с. 479.

¹⁹ С. Александровіч, Кнігі і людзі..., с. 13-15.

²⁰ С. Герберштейн, Записки о Московии, Москва 1988, с. 188.

²¹ Г. Я. Голенченко, Студенты Великого княжества Литовского..., с. 234.

²² Антalogia даўняй беларускай літаратуры: XI—першая палова XVIII ст., Мінск 2003, с. 484.

²³ M. Chachaj, Zagraniczna edukacja Radziwiłłów. Od poczatku XVI do połowy XVII wieku, Lublin 1995, s. 20.

Эвалюцыю стаўлення арыстакраты і да мэт замежнай адукацыі зафіксавалі і тагачасныя заканадаўчыя дакументы. У першым Статуте ВКЛ выезд за мяжу дазваляўся для „навчанья вчинков рыцэрских”, што, дарэчы, цалкам адпавядае згаданай вышэй харектарыстыцы М. Глінскага²⁴. Затое ў трэцім Статуте ВКЛ асветным вандроўкам у Еўропу даеца куды больш разгорнутае тлумачэнне: „для набыцця наук, в письме цвиченъи и учинков рыцерских”, а гэта ўжо выдатна падыходзіць задачам, паставленым бацькам перад М. К. Радзівілам Сіроткай²⁵.

У сваю чаргу асветная актыўнасць айчыннага мяшчанства прайўлялася, зразумела, не толькі ў навучанні за мяжой. У Вільні магістрат з 1527 г. стаў часткова кантроліваць школу пры касцёле св. Яна. Горад узяў на сябе яе ўтрыманне, за што меў права ўдзельнічаць у выбарах рэктараў, а таксама ўпłyваць на змест навучання (увялі выкладанне нямецкай мовы і справаводства). Наступны этап секулярызацыі гэтай школы пачаўся ў 1566 г., калі яе рэктарам стаў іспанец Пётр Раізій. Ён увёў тут выкладанне юрыдычных навук (мясцовае, рымскае, грэчаскае, саксонскае, магдэбургскае права) і такім чынам рыхтаваў у Вільні адкрыццё ўніверсітета. Аднак ініцыятыву, як вядома, перахапілі езуіты. Пры гэтым менавіта касцёл св. Яна Ватыкан перадаў у іх распараджэнне. Як след гэтага — тутэйшая школа з 1571 г. пачала выконваць функцыі падрыхтоўчага аддзялення пры езуіцкім калегіуме²⁶.

Адной з прычын таго, што перавага была аддадзена езуітам, было хуткае ўзмацненне ў ВКЛ пазіцыі пратэстантаў, якія яшчэ больш умацавалі сувязі Беларусі і Заходняй Еўропы ў сферы адукацыі. У той жа Вільні ажно двойчы адбыліся спробы адкрыцця лютеранскіх школ (1538-1542 гг., Абрагам Кульва; 1550 г., Я. Вінглер). І хаця гэтыя навучальныя ўстановы не здолелі трывала ўмацавацца ў горадзе, сам факт іх з'яўлення сведчыў аб tym, што дзейнасць каталіцкіх школ ужо не магла цалкам задаволіць мясцовае грамадства. Найбольш небяспечным было тое, што школу А. Кульвы фінансавалі каралева Бона і віленскі ваявода А. Гаштольд, а вучыліся ў ёй ажно 60 юнакоў, пераважна з „сыноў баярскіх”. Ды і перамога Віленскага біскупства над лютеранамі аказалася няпоўнай, бо яны проста пачалі з'язджаць на вучобу за мяжу — у Кёнігсбергскім універсітэце з 1545 г. нават дзейнічаў канвікт на 8 ліцвінаў-пратэстантаў²⁷.

Да таго ж неўзабаве ў ВКЛ прыбылі кальвіністы, якія акрамя трыва-

²⁴ *Первый Литовский статут. Тексты на старобелорусском, латинском и старопольском языках*, т. 2, ч. 1, Вильнюс 1991, с. 112.

²⁵ *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г.*, Мінск 1989, с. 120.

²⁶ К. Харламповіч, *Западнорусские православные школы...*, с. 21, 36-37.

²⁷ *Живописная Россия*, т. 3: *Литовское и белорусское Полесье*, Санкт-Петербург 1882, с. 102.

лых контактаў з аднадумцамі ў Швейцарыі, Германіі, Нідэрландах і Польшчы сталі ініцыятарамі стварэння ў ВКЛ свецкай сістэмы адукацыі. Наибольш высокім узроўнем педагогічнага майстэрства вызначаліся айчынныя кальвінісцкія навучальныя ўстановы, што адкрываліся на прыватныя ахвяраванні айчынных магнатаў. Першае з іх было заснавана ў сярэдзіне XVI ст. па ініцыятыве М. Радзівіла Чорнага ў Вільні. Яно мела 5 класаў і шырокую вучэбную праграму (выкладаліся асновы кальвінізму, латынь, старажытнагрэчаская мова, рыторыка, паэтыка, матэматыка, гісторыя, права) і добрую бібліятэку (меліся працы Катона, Цыцэrona, Вяргілія, Гарацыя, Арыстоцеля, Ксенафонтa, Дэмасфена, Лукіяна і Каствельёна)²⁸. Дадзеная навучальная ўстанова карысталася шырокай папулярнасцю — усталявала контакты з Цюрыхам, а вучыща сюды прыязджалі юнакі не толькі з ВКЛ, але таксама з Прусіі ды Курляндыі²⁹.

Менавіта кальвіністы першымі з пратэстантаў пачалі стварэнне сеткі ўласных вучылішчаў за межамі сталіцы ВКЛ. У сярэдзіне XVI ст. імі былі заснаваны семінары ў Заблудаве пад Гроднам і ў Варнянах Ашмянскага павета. Шырокую вядомасць атрымала Слуцкая кальвінісцкая гімназія, утвораная ў 1617 г. князем Янушам Радзівілам на сродкі сваёй жонкі Соф'і Алелькавіч. Тут было 3 класы з 8-гадовым тэрмінам навучання. Слуцкая навучальная ўстанова падтрымлівала трывалыя сувязі з універсітэтамі Гейдэльберга, Кёнігсберга, Берліна, Франкфурта-на-Одры, Марбурга, Лейдэна, Эдынбурга і Оксфарда, куды адпраўляла на вучобу лепшых сваіх выхаванцаў³⁰.

Калі празаходняя арыентацыя кальвінісцкіх навучальных установ у ВКЛ з'яўляецца агульнаапрызнаным фактам, то наконт дзейнасці праваслаўных брацкіх школ падобнае сцвярджэнне выглядае даволі дыскусійным. Канстанцін Харламповіч лічыў, што яны „были слишком живой силой и не могли допустить рутины в школьном деле (...) чуткие к потребностям времени, они постоянно вводили в курс школы новые дополнения и перемены”, у выніку чаго „не были ни исключительно греческими, ни исключительно латинскими (...) каждая школа (...) прошла две стадии своего развития: сначала она существовала как школа греко-славянская, потом постепенно сближалась с латинскою, при чём это сближение заходило порой очень далеко”³¹. У якасці доказу такога меркавання можна прывесці той факт, што ў Віленскай брацкай школе

²⁸ Л. Лыч, *Пратэстанцкая царква ў нацыянальна-культурным жыцці Беларусі: традыцыі і сучаснасць*, [у:] *Штогоднік Інстытута гісторыі НАН Беларусі*, Мінск 1999, с. 113.

²⁹ Е. Г. Андрэева, *Асвета ў старажытнай Беларусі і Вялікім княстве Літоўскім*, Мінск 2000, с. 25.

³⁰ И. Глебов, *Историческая записка о Слуцкой гимназии с 1617-1630-1901*, Вильна 1903, с. 17.

³¹ К. Харламповіч, *Западнорусская православная школы...*, с. 414-415.

большую частку настаўнікаў складалі немцы-пратэстанты. А прывілей караля Уладзіслава IV Вазы ад 3 сакавіка 1633 г. юрыдычна зацвердзіў права праваслаўных мяшчан Магілёва „школу наукъ вызволеныхъ, языковъ вшеляких мети и профессоров набирати”³².

Пры гэтым, аднак, неабходна разумець, што цалкам пераняць заход-нееўрапейскую пабудову вучэбна-выхаваўчага працэсу брацкія школы былі не ў стане з-за моцных кансерватыўных настроў, панаваўшых у асяроддзі тагачаснага праваслаўнага насельніцтва ВКЛ. Пазіцыю апошняга выдатна вызначыў украінскі пісьменнік-палеміст Іван Вішэнскі ў „Пасланні князю Астрожскаму і да ўсіх праваслаўных хрысціян у Малай Расіі” (пач. XVII ст.): „Не лучше ли тебе изучить Часословец, Псалтырь, Октоих, Апостол, Евангелие и быть простым богоугодником и приобрести вечную жизнь, чем постигнуть Аристотеля, Платона и прослыть в сей жизни мудрым философом, а потом отойти в гену? Разсуди сам: лучше ни аза не знать, да к Христу достигнуть”³³.

Кампраміснае рашэнне тут было прапанавана яшчэ Ф. Скарынам, які ў прадмове да кнігі „Быццё” (1519) пісаў: „В сей книзе (...) научение седми наук вызволеных достаточное”. Па яго рэкамендацыях, каб вывучыць рыторыку, трэба чытаць кнігі Саламонавы, арыфметыку — кнігі Маісеевы, геаметрию — кнігі Ісуса Навіна, мараль і этыку — кнігі Ісуса Сірахава і г.д. Пры гэтым ён рашуча выступаў супраць выкарыстання пашыраных у тагачаснай Еўропе антычных літаратурных твораў: „Имаши ведати о военных, а о богатырских делех, чти книги Судей или книги Махавеев, более и справедливее в них знайдеш, нежели во Александрии или во Тройи”. Сведчаннем жа таго, што за наступныя 100 год гэтыя рэкамендацыі Ф. Скарыны не састарэлі, можа служыць перанятае наступнымі пакаленнямі яго разуменне задач народнай асветы: „Мы, христиане, ведаючи все науки быти минущие (...) наследуимы делы нашого избавителя Иисуса Христа! А тако с помощью его внийдем в живот вечный и в царство небесное”³⁴. Надзвычай сугучна тут выглядаюць слова магілёўскіх братчыкаў наконт мэт уласнай школы: „маючи на баченью повинность нашу християнскую (...) к оздобе и помножению хвалы Божое и порядков слушных захованья” (1597)³⁵. Цікава пры гэтым тое, што погляды праваслаўных асветнікаў дастаткова блізкі да аналагічных разважанняў лідараў Рэфармацыі — Мар-

³² Беларускі архіў, т. 1, Мінск 1927, с. 182.

³³ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной Руси, т. 2, Санкт-Петербург 1865, с. 211.

³⁴ Ф. Скарына, *Творы: прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія*, Мінск 1990, с. 46.

³⁵ Акты, относящиеся к истории Западной Руси, т. 4, Санкт-Петербург 1851, с. 170-173.

цін Лютэр даказваў, што калі для выратавання душы трэба прачытаць Біблію, то значыць вучоба ў школе з'яўляецца маральным абавязкам кожнага хрысціяніна, а сама адукцыя — гэта „серъёзное, большое, отвечающее стремлениям Христа и всего мира дело”³⁶.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што брацкія школы хаця і ўлічвалі традыцыі заходнегурапейскай педагогікі, найперш усё ж імкнуліся выпрацаваць уласны падыход да пабудовы вучэбна-выхаваўчага працэсу. Пры гэтым ён павінен быў дазволіць істотна палепшыць стан асветы праваслаўнага насельніцтва, але адначасова не вельмі моцна супяречыць пануючым у яго асяроддзі кансерватыўным настроям.

Наколькі рэальна была падобная задача, паставленая перад брацкімі школамі, зараз адказаць немагчыма, бо амаль адразу пасля свайго з'яўлення яны аказаліся ўцягнуты ва ўпартую міжканфесійную барацьбу. Прыйчым, іх асноўныя канкурэнты — уніяцкія семінары ў якасці ўзору абрали традыцыйны для каталіцкіх вучылішч падзел навучальнага курсу на трывіум і квадрыум. Тлумачыцца гэта тым, што падрыхтоўка настаўнікаў для іх вялася ў лепшых тагачасных езуіцкіх калегіумах — 4 стыпендыі былі дадзены ўніятам у Рыме, 2 у Вене, 2 у Аламоўцы, 6 у Брунсбергу і 6 у Вільні³⁷. Зыходзячы з гэтага не дзіўна, што ўжо ў пачатку XVII ст. ім афіцыйна было дазволена адкрыць у ВКЛ шэраг уласных навучальных установ, бо згодна меркаванню ўлад, кандыдаты ў настаўнікі былі вельмі добра падрыхтаваны „в науках вызволеных”³⁸. У грамаце ж Жыгімонта III Вазы ад 31 сакавіка 1613 г. дазвалялася „ино-ком руским рекгулы светого Василия (...) школы в том панстве нашем (...) где бы ся (...) наисподобней фундовать, и в тых школах учит всех наукъ языком Кгрецким, Латинским, Словенским, Руским и Полским и вщеляких правъ, волностей и привилеев школам набоженства рымского служачых зажывать”³⁹.

Разам з тым, асноўнымі распаўсюджвалінікамі ідэі заходнегурапейскай педагогікі на беларускіх землях сталі, безумоўна, самі езуіты, якія дзеля перамогі Контррэфармацыі выпрацавалі найбольш дасканалую па тых часах сістэму неасхаластычнай гуманітарнай адукцыі, у якой поруч са сярэднявечнай асветніцкай традыцыяй улічваліся педагогічныя ідэі гуманістаў эпохі Рэнесансу і пратэстантаў.

У Вільню езуіты прыбылі ў 1569 г. па запрашенню віленскага біскупа Валерыяна Пратасевіча. Адкрыты імі тут уласны калегіум згодна

³⁶ Мартин Лютер — реформатор, проповедник и педагог. Тексты и комментарии, Москва 1996, с. 96.

³⁷ К. Харлампович, Западнорусские православные школы..., с. 502.

³⁸ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной Руси, т. 2, Санкт-Петербург 1865, с. 70.

³⁹ Беларускі архіў, т. 3, Мінск 1930, с. 174-175.

прывілею караля Стэфана Баторыя ад 7 ліпеня 1578 г., пацверджанага спецыяльнай булагай рымскага папы ад 30 кастрычніка 1579 г. быў рэарганізаваны ў акадэмію, роўную ў правах з Кракаўскім універсітэтам⁴⁰. На працягу наступнага пайстагоддзя, пры поўнай падтрымцы ўлад, яны здолелі практычна цалкам манапалізаваць асветніцкую справу ва ўсёй Рэчы Паспалітай. Найбольшай вядомасцю ў Беларусі карысталіся езуіцкія калегіумы ў Полацку (1582), Нясвіжы (1584), Оршы (1612), Брэсце (1615), Гродне (1625), Пінску (1630) і г.д.⁴¹

Галоўнай адметнасцю езуіцкіх навучальных устаноў стала амаль поўнае ігнараванне імі нацыянальнай спецыфікі тых рэгіёнаў, дзе яны дзейнічалі. Вызначальнае месца тут займаў падкрэслены касмапалітызм членай гэтага ордэна, які быў заснаваны на дактрыне аб тым, што „езуіты не маюць Радзімы”, а служаць выключна Ватыкану і ўласным кіраўнікам. Дасягнуць жа падобнага становішча езуітам удалося дзякуючы цэламу шэрагу фактараў. Па-першае, усе без выключэння школы дзейнічалі адпаведна агульнаму зводу педагогічных правілаў „Способ і лад навучання” (зацверджаны Генеральнай кангрэгацыяй ордэна ў 1581 г.; з 1599 г. атрымаў абівязковы статус). Па-другое, асноўным кансалідуючым фактарам для езуітаў акрамя рэлігійных дагматаў была латынь, якая ў якасці мовы паўсядзённага ўжытку манахай дазваляла захаваць ім сваю адасобленасць ад мясцовага грамадства. Па-трэцяе, рэгулярная ратацыя настаўніцкіх кадраў (звычайна раз у 3 гады) перашкаджа-ла абуджэнню ў іх асяроддзі патрыятычных пачуццяў. У той жа Віленскай езуіцкай акадэміі ў сярэдзіне XVIII ст. чужынцы складалі ажно 24% прафесарскага корпусу. У сваю чаргу, яе выпускнікі выкладалі, напрыклад, у Рымскім калегіуме ордэна (Ян Корман і Ян Садкоўскі)⁴². Па-чацвёртае, касмапалітычныя характеристары насіла і вучэбна-метадычная літаратура езуітаў. Спектр твораў, якія праходзілі іх выхаванцы, быў вельмі стракаты — ад античных (Арыстоцель, Авідзій, Гамер, Ціт Лівій, Дэрасен, Цыцэрон, Эзоп) і сярэднявечных (Францыск Суарэц, Аўгусцін, Альберт Вялікі, Фама Аквінскі, Уільям Акам) аўтараў да сучаснай ім еўрапейскай літаратуры (Мальєр). Прыйчым, у школьніх бібліятэках часам захоўваліся нават забароненныя Ватыканам кнігі — у той жа Вільні выхаванцы маглі азнаёміцца з кнігамі Рэнэ Дэкарта, Мікалая Каперніка і інш. Разам з тым, трэба прызнаць той факт, што азначаны спіс вучэбных дапаможнікаў увесь час папаўняўся за кошт прац саміх

⁴⁰ J. Łukaszewicz, *Historya szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim...*, s. 122-124.

⁴¹ Т. Б. Блінова, *Іезуіты в Беларуси. Іх роль в организации образования и просвещения*, Гродно 2002, с. 54-59.

⁴² Г. Я. Галенчанка, *Невядомыя і малавядомыя помнікі духоўнай спадчыны і культурных сувязей Беларусі XV—сярэдзіны XVII ст.*, Мінск 2008, с. 260.

езуітаў. Прычым, асобныя творы выкладчыкаў і выпускнікоў той жа Віленскай акадэміі карысталіся шырокай папулярнасцю ва ўсёй Еўропе. Так, надрукаваная першы раз у Вільні яшчэ ў 1618 г. 2-томная „Логіка” Марціна Сміглецкага ажно да сярэдзіны XIX ст. лічылася ў свеце адным з лепшых вучэбных дапаможнікаў па гэтым прадмете і неаднократна перавыдавалася ў той жа Англіі. Ну а друкарні Парыжа, Вены і Аўгсбурга ў другой палове XVII — сярэдзіне XVIII ст. неаднаразова друкавалі кнігі Войцеха Тылкоўскага „Займальная філасофія”, „Займальная метэаралогія” і „Займальная фізіка”⁴³.

Сапраўдная якасць езуіцкай мадэлі адукацыі яшчэ і зараз з’яўляецца прадметам дыскусіі, але неабходна прызнаць, што азначанае падабенства школ гэтага ордэна па ўсім свеце значна абліягчала нашым сучаснікам паступленне ў гімназіі і ўніверсітэты Заходняй ды Цэнтральнай Еўропы, бо атрыманыя імі на Радзіме веды цалкам адпавядалі тагачасным агульнаўпрынятym нормам. Прычым, традыцыя завяршаць сваё навучанне за мяжой паступова стала практична абавязковай у асяроддзі правячай эліты. Як след гэтага ўся сістэма выхавання дзяцей айчыннай арыстакратыі цалкам была арыентавана на патрабаванні заходнега єўрапейскай педагогічнай мадэлі.

Фактычна ў кожнай рэзідэнцыі беларускага шляхціца і магната можна было сустрэць выхаванца якой-небудзь вядомай еўрапейскай навучальнай установы, які насіў ганаровае званне „гувернёра” і наглядаў за падрастаючымі дзецьмі тутэйшага гаспадара. У яго функцыі ўваходзіла іх пачатковае навучанне асновам пісьменнасці, арыфметыкі, сучасных моў, гісторыі і „ваенных (рыцарскіх) навук”. Адным з першых тут стаў матэматык Освальд Крыгер, які ў першай палове XVII ст. працаўваў хатнім настаўнікам у Нясвіжы. Пры гэтым, самі выхаванцы часам адносіліся да ўласных гувернёраў не аднозначна. Так, будучы гетман Міхал Казімір Радзівіл Рыбанька пра аднаго з іх — маёра К. дэ Лятура пісаў, што хаця той і абучыў яго абыходзіцца „з пікаю, флінтаю і харугвай”, але ўсё ж ён „вельмі мала ад француза старога скалечанага навучыўся”, у той жа час іншы яго хатні настаўнік — піяр Цэзары выкладаў у магната павагу: „Я, і дзісь што ўмею, дык з інструкцыяў яго”. Разам з тым, сам гетман прызнаваўся: „вучыўся я вельмі тупа”⁴⁴. У далейшым, аднак, пад уплывам эпохі Асветніцтва змест хатняга навучання пачаў істотна ўдасканальвацца. Гувернёрам Міхала Клеафаса Агінскага быў Жан Ралей, які да гэтага займаў пасаду выхавальніка будучага аўстрыйскага імператара Леапольда. А вось успаміны самога славу-

⁴³ А. А. Бирило, *Философская и общественная мысль Белоруссии и Литвы в конце XVII — середине XVIII вв.*, Мінск 1971, с. 29.

⁴⁴ Дыярыюш князя Міхала Казімера Радзівіла, „Спадчына”, 1994, № 4, с. 22-23, 35.

тага кампазітара: „Мяне не прымушалі да цяжкай і нуднай працы (...) методыка, якую выкарыстоўваў настаўнік, дазваляла мне разглядаць вучобу як забаву (...) ён вучыў мяне больш тлумачачы, чым прымушаючы чытаць (...) сваёй мяккасцю і прыветнасцю характару ён хутка заўяваў мой давер і пяшчотную прыхільнасць (...). Мой настаўнік удыхаў у мяне ідэі свабоды, якія грунтаваліся на ідэях хрысціянства, што прымушаюць глядзеца на чалавека як на брата”. Такім чынам, відавочна, што на першым месцы для гувернёра было маральнае выхаванне даручанага яму падлетка. Разам з tym, другая палова XVIII ст. стала для Беларусі перыядам пранікнення сюды прагрэсіўных ідэй эпохі Асветніцтва, а таму пачатковая адкуацыя М. К. Агінскага не абмежавалаася толькі гэтым. У дапамогу Ж. Ралею былі запрошаны немец Штобэ, які вучыў юнака нямецкай мове і арыфметыцы, француз Шыле — французскай мове і танцам, французскі езуіт Кадэ — латыні, італьянец Альберtrandзі — нумізматыцы, польскі арганіст і скрыпач Юзэф Казлоўскі — асновам музыкі⁴⁵.

Азначаны факт сведчыў пра тое, што паступова хатніе выхаванне пачало атрымліваць больш сістэматызаваны і глубокі харектар. Лагічным працягам запрашэння єўрапейскіх настаўнікаў стала арганізацыя пры асобных магнацкіх рэзідэнцыях своеасаблівых прыватных школ. Так, у 1780-я гг. у Пулавах пад Варшавай у радавым маёнтку князёў Чартарыйскіх адначасова вучылася звыш дзясятка выхаванцаў з ліку найбольш уплывовых сямей Рэчы Паспалітай — сярод іх былі Адам Чартарыйскі і Францішак Сапега, бацькі якіх займалі пасады адпаведна генерала падольскіх зямель і канцлера ВКЛ. Іх адкуацыяй займаўся цэлы штат настаўнікаў і гувернёраў — француз Буасі знаёміў дзяцей з ідэямі французскіх фізіякатаў; швейцарыц Сімон Люілье вёў курсы па матэматыцы і агульной гісторыі; палкоўнік польскай арміі Цясельскі распавядаў аб айчыннай гісторыі і вайсковым мастацтве; вядомы паэт і драматург Францішак Князьнін выкладаў латыні і антычную літаратуру; датчанін Шоў і немец Гродэк сачылі за засваеннем старажытна-грэчаскай мовы. Разам з настаўнікамі юнакі наведвалі пасяджэнні сеймаў і арганізоўвалі дыспуты па найбольш вострых тэмах знешній і ўнутранай палітыкі⁴⁶.

Цікава, што сястра таго ж А. Чартарыйскага — княгіня Соф'я, якая таксама ў той час жыла ў Пулавах, атрымлівала куды горшую за свайго брата адкуацыю. Французскай мове, геаграфіі, гісторыі і катэхізісу яе вучыла са старэлай французскай гувернантка Петыт, англійскай мове — жонка камердынера, і толькі танцам ды ігры на фартэпіяна — спе-

⁴⁵ С. Верамейчык, *Міхал Клеафас Агінскі*, Мінск 2003, с. 42-44.

⁴⁶ J. Bieliński, *Żywot ks. Adama Jerzego Czartoryskiego*, t. 1, Warszawa 1905, s. 28-31.

цыяльна запрошаныя настаўнікі. Сама юная шляхцянка пазней прызначавала, што ўзровень навучання быў даволі павярхойным, бо бацькоў гэта зусім не хвалявала. Адзіным „промнем сонца” для яе быў ўрокі па айчыннай гісторыі, якія ёй у вольны час даваў адзначаны вышэй Ф. Князьнін⁴⁷.

Лагічным працягам першапачатковага выхавання, як ужо было адзначана вышэй, была замежная паездка з наведваннем цэлага шэрагу еўрапейскіх вышэйшых навучальных устаноў. Лічылася, што ў кожнай з іх трэба было правесці не менш года і за гэты час атрымаць карысныя веды па нейкім асобным цыкле дысцыплін (прававыя ці дакладныя навукі, медыцына, класічныя мовы, паліталогія). Падобная арганізацыя вучэбнага працэсу цалкам адпавядала рэкамендацыям самых вядомых на той час еўрапейскіх філосафаў ды асветнікаў. Джон Лок, напрыклад, у сваёй тэорыі падрыхтоўкі сапраўднага джэнтльмена ў абавязковым парадку раіў юнакам павучыцца ў некалькіх універсітэтах у розных краінах. Прычым, адпраўляцца ў такую вандроўку, на яго думку, неабходна было толькі разам з асабістым гувернёрам⁴⁸.

Трэба прызнаць, што за мяжой айчынныя шляхціцы доўгі час не так ужо моцна падрывалі сваё здароўе вучобай. М. К. Радзівіл Рыбанька так апісвае ўласны распарадак дня ў час свайго знаходжання восенню 1722 г. у Парыжы: „Гэтак гадзіны пастановіў я: у панядзелак, аўторак, чацвер, пятніцу ў палове шостай уставаць, а шостай ісьці на імшу да S-t Sulpice, адтуль на сёмую да манежа, там ездіць буду да дзесяттай, а дзесяттай у станцыі maitre de Mathematique да дзесяттай, ад дзесяттай танцмістар да адзінаццатай, ад адзінаццаці фляйтціст да дванаццатай; у сераду і суботу, паколькі не ездзіў, фэхтмістар а манежавай хадзіў да мяне гадзіне (...). Па абедні час пакінуў на візыты, потым камэдыі, опэры, розныя spektacula, балі і вячэры ў паноў”⁴⁹. Уладар жа Слоніма, будучы гетман літоўскі і ініцыятар будаўніцтва славутага канала М. К. Агінскі ў перыяд свайго знаходжання ў сталіцы Францыі ў 1750-х гг., па трапнай заўваже аднаго з сучаснікаў, „свой час выкарыстоўваў, каб развіваць здольнасці ў ігры на скрыпцы, у жывапісе і невядома ў колькіх яшчэ іншых сваіх маленъкіх здольнасцях”⁵⁰.

Аднак, падобным чынам да арганізацыі часу свайго знаходжання за мяжой ставіліся далёка не ўсе. Пераважна ўсё ж для навучання абіра-

⁴⁷ Н. С. Гардзіенка, *Выхаванне шляхцянак у Вялікім княстве Літоўскім ў XVIII ст.*, „Беларускі гістарычны часопіс”, 2001, № 5, с. 28.

⁴⁸ А. Н. Джуринский, *История образования и педагогической мысли*, Москва 2003, с. 169.

⁴⁹ Дыярыюш князя Міхала Казімера Радзівіла, „Спадчына”, 1994, № 5, с. 41.

⁵⁰ А. Цеханавецкі, *Міхал Казімір Агінскі і яго „Сядзіба музая” у Слоніме*, Мінск 1993, с. 39.

ліся вядучыя єўрапейскія вышэйшыя навучальныя ўстановы. Так, значнай папулярнасцю сярод ураджэнцаў Беларусі карыстаўся лепшы ў тагачаснай Еўропе нямецкі Гетынгенскі ўніверсітэт — у канцы XVIII ст. тут вучыліся будучы генерал-паручнік і намеснік прускага караля ў Вялікім Княстве Познанскім Антоні Генрых Радзівіл, а таксама будучы сенатар Царства Польскага і адзін з кіраўнікоў паўстання 1830-1831 гг. Міхал Гедэон Радзівіл. Будучы генерал артылерыі і паплечнік Т. Касцюшкі Казімір Нестар Сапега ў 1773-1776 гг. скончыў Ваенную акадэмію ў Турыне (фехтаванне, танцы, клавікорд, гісторыя, італьянская мова, фартыфікацыя, артылерыйская навука), а таксама праслушаў курсы лекцый ва ўніверсітэтах Парыжа (хімія, фізіка, матэматыка, грамадзянская архітэктура, механіка, права, фехтаванне, верхавая язда, танцы) і Страсбурга (матэматыка, тактыка, фатыфікацыя, тэарэтычная і практычная артылерыйская навука)⁵¹.

Трэба таксама адзначыць, што єўрапейскія вандроўкі заўжды мелі куды больш шырокую праграму, чым простае навучанне ў асобных універсітэтах. Стаўшы ў будучым міністрам замежных спраў Расійскай імперыі, а таксама папячыцелем Віленскай навучальнай акругі князь Адам Чартарыйскі ў 1789-1791 гг. жыў у Англіі і за гэты час уважліва вывучыў яе грамадска-палітычны лад, стан эканомікі, навукі і адукацыі. Некалькі тыдняў ён правёў у рэзідэнцыі лорда-канцлера Лэндсдаўна, з якім вёў працяглыя размовы наконт адметнасцей англійскай канстытуцыі. Цікавасць князя прыцягнула таксама Шатландыя і буйныя англійскія прамысловыя цэнтры. У цэлым жа, дадзеная паездка істотным чынам паўплывала на станаўленне светапогляду вядомага дзяржаўнага дзеяча ды сфармавала яго асабістое разуменне ідэальнай мадэлі дзяржавы, да якой павінна была імкнушча ў тым ліку і Рэч Паспалітая⁵².

Былі вядомы ў Еўропе айчынныя арыстакраты і ў якасці выдатных навукоўцаў. Староста мінскі, генерал-лейтэнант Удалырк Кшыштаф Радзівіл добра ведаў старожытнагрэчаскую, лацінскую, нямецкую, французскую, італьянскую, англійскую мовы і стаў аўтарам шэрагу папулярных у XVIII ст. літаратурных і гістарычных твораў: „Апісанне ўсіх нацый у Еўропе”, „Універсальная гісторыя”, „Свецкія крытыкі, або Сатыры”, „Вучоныя забавы ў вершах і прозе”, „Апісанне клопатаў людзей ўсіх саслоўяў”, а таксама гісторыі роду Радзівілаў, некалькіх панегірыкаў, элегій, од і нават тэхнічных трактатаў⁵³.

Што ж датычыцца выхавання шляхцянак, то тут таксама даволі папу-

⁵¹ „Polski Słownik Biograficzny” [dalej: PSB], t. XXXV/1, z. 144, Warszawa — Kraków 1994, s. 52.

⁵² И. П. Корнилов, *Князь Адам Чарторыйский*, Москва 1896, с. 4.

⁵³ PSB, t. XXX/2, z. 125, Warszawa — Kraków 1987, s. 373-375.

лярнымі былі замежныя вандроўкі. Разам з тым, зразумела, што гаворка ў дадзеным выпадку ішла толькі аб жыцці ў якім-небудзь закрытым пан-сіёне, дзе дзяўчатам давалі спрошчаную гуманітарную адукацыю. Завяршалася навучанне ў ім тады, калі бацькі знаходзілі сваёй дачцэ „добраю партыю”. Так адбылося, напрыклад, з пляменніцай віленскага бі-скупа Аленай Апалоніяй Масальскай, якая ў 8-гадовым узросце трапіла ў парыжскі пансіён цыстэрцыянак пры абацтве Нотр-Дам-о-Буа і праз 8 год (у 1779 г.) была выдадзена адсюль замуж за Антона Юзэфа Эмануіла, сына аўстрыйскага фельдмаршала Карла Юзэфа дэ Ліня⁵⁴.

У цэлым жа, менавіта традыцыя атрымання за мяжой вышэйшай адукацыі правячай элітай Рэчы Паспалітай дазволіла пранікаць на беларускія землі самым перадавым і прагрэсіўным ідэям у галіне прамысловасці, грамадскіх адносін, педагогікі, архітэктуры і г.д. Прычым адукацыя тут зайлала яўна не апошняе месца. Проблема манапалізацыі школьнай справы езуітамі хвалявала ў гэты час прагрэсіўную частку грамадства ў розных краінах свету. У якасці альтэрнатывы ім у той жа Францыі пачалі дзейнічаць навучальныя ўстановы, заснаваныя католіцкай кангрэгацыяй „Браты хрысціянскіх школ” і ордэнам араторыяў⁵⁵. Што ж датычыцца Рэчы Паспалітай, то тут галоўнымі канкурэнтамі езуітаў сталі піяры, якія па ініцыятыве кіраўніка Польскай правінцыі ордэна Станіслава Конарскага ў 1740-1750-я гг. ажыццяўлі карэнную перабудову вучэбна-выхаваўчага працэсу ў сваіх вучылішчах у бок пашырэння выкладання дакладных ды прыродазнаўчых прадметаў, а таксама ўзмацнення ў ім патрыятычнай састаўляючай⁵⁶. Наколькі якасным стала пасля гэтага навучанне ў піярскіх калегіумах сведчаць успаміны паэта і філосафа Ігната Быкоўскага, які так апісвае свое вучнёўскія гады: „Я, наведваючы школу езуітаў у Мінску ад Інфімы аж да Рыторыкі ведаў Альвар на памяць, хаця яго і не разумеў. Як зараз мяркую, то шкада было і маёй працы, і тых пяці год, што страціў без карысці ў час той адукацыі. У 1765 г. брат мой старэйшы Раман завёз мяне ў Віцебск і змесціў у канвікце ў ксяндзоў піараў. Там прабыў паўтары гады з куды большай карысцю, чым пяць год у Мінску ў езуітаў, тут і французскую мову трохі вывучыў”⁵⁷.

Відавочна, што езуіты былі вымушаны рэагаваць на змены стаўлення да іх з боку мясцовага насельніцтва. З сярэдзіны XVIII ст. яны таксама істотна пашырлі выкладанне дакладных і прыродазнаўчых дысцыплін. Наставнікаў жа для іх яны рыхтавалі з мясцовых ураджэнцаў,

⁵⁴ Н. С. Гардзіенка, *Кляштарнае выхаванне шляхцянак у Вялікім княстве Літоўскім у XVIII ст., „Адукацыя і выхаванне”*, 2001, № 4, с. 66.

⁵⁵ А. Н. Джуринский, *История образования и педагогической мысли*, с. 189-192.

⁵⁶ S. Kot, *Reforma szkolna Stanisława Konarskiego*, Kraków 1923, s. 26-36.

⁵⁷ T. Mikulski, *Ze studiów nad Oświeceniem. Zagadnienia i fakty*, Warszawa 1956, s. 474.

накіраваных на стажыроўку ў розныя еўрапейскія навучальныя ўстановы. Стаўшы пазней рэктарам Віленскай Галоўнай школы Марцін Пачобут-Адляніцкі ў 1754-1756 гг. вывучаў у Пражскім універсітэце матэматыку, а будучы генеральны вікарый ордэна Гаўрыл Лянкевіч у 1762-1765 гг. праслушаў курс архітэктуры ў Рымскім калегіуме⁵⁸.

Набывалі ў Еўропе езуіты і абсталіванне, неабходнае не толькі для вучэбнага працэсу, але і ажыццяўлення навуковых даследаванняў. Так, у 1753-1765 гг. на шчодры фундуш княгіні Альжбеты Пузыны з роду Агінскіх (6 тысяч дукатаў) у Вільні была пабудавана абсерваторыя (тэлескоп і іншае начынне прывезлі з Англіі). Першым дырэктарам яе стаў ужо згаданы М. Пачобут-Адляніцкі, які дзеля гэтага прайшоў астронамічную практику ў Марселі, Авіньёне і Неапалі. Віленская абсерваторыя хутка заваявала аўтарытэт у Еўропе — тут было адкрыта новае сузор'е. Яно атрымала назыву „Шчыт Сабескага”, а самай яркай тутэйшай зорцы далі найменне ў гонар караля „Цялец Панятоўскага”. У 1776 г. прыярытэт Вільні ў гэтакім астронамічным вынаходніцтве быў афіцыйна пацверджаны Парыжскай Акадэміяй навук⁵⁹.

Актыўізацыя ў Рэчы Паспалітай навукова-асветніцкай справы зрабіла гэтую краіну прывабнай для добраадукаваных еўрапейцаў, якія бачылі тут добрую магчымасць заняць высокія пасады. Прычым, кароль Станіслаў Аўгуст не толькі задавальняў гэтакія памкненні іншаземцаў, але і выкарыстоўваў часам іх таленты на карысць сваёй краіны. Так, яго сакратар француз П. І. Салігнац у 1763-1767 гг. выдаў у Вільні 5-томную „Гісторыю Польшчы”, дзе апісанне мінулага ў тым ліку і ВКЛ было даведзена да 1575 г. Па змесце гэта была кампіляцыйная праца, напісаная на аснове твораў Вінцэнта Кадлубка, Яна Длугаша, Андрэя Максіміліяна Фрэдры, Адальберта Віюк-Каяловіча, а таксама інфармацыі, узятай з нямецкіх ды чэшскіх хронік⁶⁰.

Яшчэ больш актыўізаваліся міжнародныя навукова-асветныя кантакты пасля ліквідацыі ў 1773 г. Ватыканам ордэна езуітаў. У Рэчы Паспалітай была створана Адукацыйная камісія, якая распачала працэ арганізацыі ў дзяржаве сеткі свецкіх навучальных установ. Сярод адметных напрамкаў школьнай рэформы стала заснаванне Таварыства навучальных кніг, адна з задач якога заключалася ў падрыхтоўцы новых падручнікаў па асноўных вучэбных дысцыплінах. 10 мая 1775 г. быў абульлены адпаведны конкурс — кіраўніцтва Таварыства звярнулася да самых славутых еўрапейскіх навукоўцаў з прапановай прыняць у ім

⁵⁸ М. Инглот, *Общество Иисуса в Российской Империи*, Москва 2004, с. 141.

⁵⁹ S. Kościałkowski, *Z dziejów ofiarności na rzecz nauki i nauczania na Litwie*, „Nauka Polska”, Warszawa 1925, t. 5, s. 249.

⁶⁰ А. А. Бирило, *Философская и общественная мысль Белоруссии и Литвы...*, с. 114-115.

удзел (ганарап за дапаможнік вагаўся ад 50 да 150 дукатаў)⁶¹. Былы хатні настаўнік у Пулавах С. Люілье, які ў 1782 г. стаў членам Пецярбургскай Акадэміі навук, напісаў з гэтай нагоды падручнікі па матэматыцы і геаметрыі, а вядомы французскі філосаф і член Французскай Акадэміі навук Эт’ен Кандзільяк даслаў на конкурс уласны вучэбны дапаможнік па логіцы. Таксама былі выдадзены і „Уводзіны ў фізіку” дырэктара Варшаўскай Рыцарскай школы немца Яна Міхала Хюбэ, які раіў настаўнікам праводзіць з вучнямі асабістую навуковую даследаванні і эксперыменты⁶².

Іншы славуты асветнік Жан Жак Русо не прымаў непасрэднага ўдзелу ва ўдасканаленні айчыннай сістэмы асветы, але ў 1771-1772 гг. па просьбе гродзенскага старосты Антона Тызенгаўза падрыхтаваў трактат „Разважанне аб кіраванні Польшчай”, які быў прадстаўлены для азнямлення каралю Станіславу Аўгусту. Цікава, што працуочы над ім знакаміты навуковец захапіўся грамадскім ладам і бытам ВКЛ настолькі, што даў згоду на пераезд у Беларусь — у Белавежскай пушчы для яго нават пачалі ўзводзіць утульную сядзібу. На жаль, з прычыны слабага здароўя і шэррагу суб’ектыўных фактараў французскі філосаф у рэшце рэшт быў вымушаны адмовіцца ад гэтага заманлівага праекта, які так і застаўся толькі на паперы⁶³.

Больш удалымі былі перамовы з іншымі еўрапейскімі навукоўцамі і асветнікамі. Французскія лекары М. Рэнье і Я. Брыётэ сталі першымі, хто распачаў з 1777 г. выкладанне ў Віленскай Галоўнай школе медыцынскіх прадметаў. У 1785 г. кафедру хіміі тут заснаваў немец Юзэф Сарторыс. Сапраўднай сенсацыяй стала і прыбыццё ў 1784 г. Вільню нямецкага прыродазнаўцы Георга Форстэра, які за некалькі год да гэтага ўдзельнічаў у кругасветнай экспедыцыі знакамітага англійскага мараплаўцы Джэймса Кука. Тры гады ён выкладаў у Галоўнай школе натуральную гісторыю, а таксама, пры дапамозе Таварыства навучальных кніг, выдаў праславіўшую яго на ўсю Еўропу манаграфію „Акансія і Аўстралія: каментарыі батаніка” (1786)⁶⁴.

Працавалі еўрапейцы і ў іншых навучальных установах Беларусі. У 1776 г. пачала сваю дзейнасць Гродзенская Каraleўская медыцынская акадэмія, якая хутка пераўтварылася ў сапраўды асяродак еўрапейскай навукі і педагогікі. Для кіравання ёю быў запрошаны прафесар Ліёнскага медыцынскага калежа Жан Эмануэль Жылібер, які з гэ-

⁶¹ *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne*, Kraków 1925, s. 84-93.

⁶² F. Majchrowicz, *Wielka reforma szkolna ks. Stanisława Konarskiego i Komisji Edukacji Narodowej*, Lwów — Warszawa 1923, s. 24.

⁶³ О. У., Жан-Жак Руссо і Белавежская пушча, „Крывіч”, 1923, № 2, с. 50.

⁶⁴ *История Вильнюсского университета*, Вильнюс 1979, с. 43-44, 61.

тай нагоды адхіліў падобную ж працаву першага міністра Партугальскага маркіза Себастыяна Хосе дэ Помбала. Супрацоўнікамі акадэміі таксама сталі: доктар медыцыны Г. В. Хайнцэльман; займаўшы да гэтага пасаду прафесара анатоміі ўніверсітэта ў Нансі доктар медыцыны Караль Юзэф дэ Вірыён; былы прыдворны лекар курляндскага герцага Я. Вольфганг; капітан у адстаўцы А. Мюнц; выкладчык латыні і французскай мовы Менард; а таксама запрошаная з Парыжа акушэрка. Па словах самага Ж. Э. Жылібера, які, дарэчы, у Гродне чытаў лекцыі па асновах медыцыны, мінералогіі, заалогіі і батанікі, паміж усімі супрацоўнікамі „панавала вялікая гармонія”⁶⁵.

Гродзенская медыцынская акадэмія падтрымлівала трывалыя сувязі з навукова-асветнымі ўстановамі Еўропы. Так, у верасні 1778 г. наведаў Гродна і пэўны час жыў на кватэры Ж. Э. Жылібера вядомы швейцарскі матэматык і прыродазнаўца прафесар Базельскага ўніверсітэта Даніэль Бернулі, які назваў тутэйшую акадэмію „цудоўнай установай” і ва ўласных нататках адзначыў, што яна „давала адукцыю маладым людзям у гісторыі натуральнай і ўсёй медыцыне”⁶⁶. На прылягаючых да акадэміі тэрыторыях быў разбіты першы ў Беларусі батанічны сад. Ён налічваў да 2 тысяч айчынных ды экзатычных раслін. Насенне і саджанцы сюды дасыпалі прафесары Даніэль Соландэр (Англія) і Жаскуін (Аўстрыя), а таксама член Пецярбургскай Акадэміі навук нямецкі географ Пётэр Сімон Палас. Пры гэтым, Ж. Э. Жылібер арганізаваў першае шырокамаштабнае прыродазнаўчае вывучэнне заходнебеларускіх зямель. Сабраныя ў час навуковых экспедыцый па наваколлю Гродна, Навагрудка, Вільні, Беластока, Нясвіжа і Вішнева звесткі былі прааналізаваны ім у 5-томнай „Флоры Літвы” (1781-1783), якая хутка стала неад'емным элементам кожнай навуковай бібліятэкі Еўропы. На вялікі жаль, сама Гродзенская Каралеўская медыцынская акадэмія праіснавала нядоўга і ў 1781 г. яе перавялі ў Вільню, дзе ўключылі ў склад Галоўнай школы⁶⁷.

Другой айчыннай навучальнай установай, дзе настаўніцкія пасады займалі выключна запрошаныя з-за мяжы еўрапейцы, была Нясвіжская Рыцарская школа. Пачала яна сваю дзейнасць ў 1767 г. па загадзе князя Карава Станіслава Радзівіла Пане Каханку і павінна была рыхтаваць афіцэраў для прыватнай арміі магната. Для выкладання тут вайсковых і агульнаадукацыйных прадметаў было запрошана 6 афіцэраў

⁶⁵ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, Londyn 1970, t. 1, s. 384-390.

⁶⁶ В. П. Грицкевич, *С факелом Гиппократа: из истории белорусской медицины*, Минск 1987, с. 96-97.

⁶⁷ W. Ślawiński, *Dr. Jan Emmanuel Gilibert, profesor i założyciel ogrodu botanicznego w Wilnie*, Wilno 1925, s. 8.

і контрафіцэраў з Саксоніі. Аднаго з іх — ураджэнца Дрэздэна оберштэрлайтэнанта інжынерных войск Францішка Ксаверыя Фроеліха князь прызначыў дырэктарам школы. Разам з тым, гэтая навучальная ўстанова так і не здолела як след разгарнуць уласнай дзейнасці — колькасць кадэтаў не пераўзышла лічбы ў два дзесяткі, а сама школа з-за бурлівых падзеяў, звязаных з першым падзелам Рэчы Паспалітай, у пачатку 1770-х гг. часова закрылася. Нямецкая афіцэры на чале з Ф. К. Фроэліхам пераехала на працу ў Гродзенскі Кадэцкі корпус А. Тызенгаўза, які працаваў у 1774-1782 гг., а пасля былі вымушаны вярнуцца ў Германію⁶⁸.

Арыгінальную спецыфіку міжнародным контактам беларускіх зямель у сферы адукацыі прыдалі падзеі, звязаныя з ліквідацыяй ордэна езуітаў. Усход Беларусі на гэты момант ужо знаходзіўся ў складзе Расіі. Кацярына II вельмі добра ставілася да езуіцкага ордэна, а таму ўзяла яго пад уласную апеку і дазволіла ім працягваць сваю дзейнасць у межах імперыі. Прычым, рэктар Полацкага езуіцкага калегіума Станіслаў Чарневіч стаў генеральным вікарэем ордэна — гэта значыць яго фактычным кіраўніком. У 1779 г. расійская імператрыца дала сваю згоду на адкрыццё ў Полацку навіцыята — духоўнай навучальнай установы, якая дазваляла прымаць у ордэн новых членаў⁶⁹. З гэтага моманту ўсе, хто жадаў стаць езуітам, павінны былі ехаць у Полацк. Былы кіраўнік Літоўскай правінцыі ордэна Караль Карыцкі 15 красавіка 1780 г. пісаў С. Чарневічу з Рыма: „Шмат хто з айцоў-іспанцаў (...) пачалі чытаць, пісаць, размаўляць на рускай мове, жадаючы адправіцца насаджаць нашу святую веру пасярод пустэчы Маскоўскай імперыі”. Усяго за першыя два гады працы навіцыята ў Полацку прыбыла каля 40 чалавек, з якіх 17 кандыдатаў было з Чэхіі, Аўстрый, Венгрыі, Італіі, Францыі, Іспаніі і Бельгіі (астатнія з Заходняй Беларусі, Літвы і Польшчы). Сярод прыехаўшых у той час у Полацк быў і Ігнасіо Тэнорыё-і-Карвахаль з Калумбіі — экс-езуіт, які зноў пажадаў уступіць у ордэн⁷⁰. Усе яны, па рагшэнню С. Чарневіча, павінны былі год правесці ў навіцыяце, а потым яшчэ месяц сканцэнтравацца на „духоўных практиках”, пасля чаго іх прызнавалі раўнапраўнымі членамі „Таварыства Ісуса”. Жадаючых трапіць у Полацк было столькі, што хутка щмат каму пачалі адмаўляць, спасылаючыся на недахоп месцаў у навіцыяце і дрэнны клімат. Трэба таксама адзначыць і тое, што сусветнай сталіцай езуіцкага

⁶⁸ S. Kościałkowski, *Kilka szczegółów o korpusie kadetów w Nieświeżu*, Wilno 1912, s. 10-16.

⁶⁹ М. А. Оболенский, *Переписка по делу об открытии в Белоруссии иезуитского новициата*, „Сборник Русского исторического общества”, 1867, кн. 1, с. 421-459.

⁷⁰ М. Инглот, *Общество Иисуса в Российской Империи*, с. 126-134.

ордэна Палацк заставаўся ажно да 1814 г., калі Ватыкан зноў дазволіў яго дзейнасць⁷¹.

Калі ж падводзіць агульную выснову аналізу спецыфікі міжнародных навукова-асветных контактаў Беларусі ў XIV-XVIII стст., то трэба адзначыць тое, што яны мелі яўна рознааблічны і шматгранны характар. Галоўная прычына гэтага крыеца ў празмернай стракатасці поглядаў на паўсядзённыя праблемы, якія панавалі ў тагачасным айчынным грамадстве. Сутыкненне традыцыйных і наватарскіх падыходаў да разумення сутнасці вучэбна-выхаваўчага працэсу менавіта ў гэты час неаднаразова ўскalыхвалі ўсю Еўропу. Вынікам падобнага супрацьстаяння стала выпрацоўка сучаснай мадэлі адукцыі і можна па праву сцвярджаць, што ў складанай справе яе стварэння непасрэдны ўдзел прынялі і прадстаўнікі ВКЛ. Беларусь, дзякуючы якраз трывалым сувязям з Захаднім Еўропай, яшчэ і ў першай трэці XIX ст. мела найбольш дасканалую ў Расійскай імперыі сістэму асветы, што не толькі паспрыяла агульнаму культурнаму росту ўсяго рэгіёна, але і падрыхтавала глебу для наступнага нацыянальна-культурнага адраджэння.

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest podstawowym kierunkom współdziałania oświaty w Wielkim Księstwie Litewskim z zachodnioeuropejskim systemem edukacyjnym w XIV-XVIII ww. Pokazany został znaczący wpływ tej ostatniej na genezę szkolnictwa w WKL. Przeprowadzona analiza oświaty katolickiej, prawosławnej, protestanckiej i unickiej pozwoliła określić stopień jej identyczności z tradycyjnym dla Europy Zachodniej i Środkowej modelem pedagogicznym. W artykule szczególna uwaga skoncentrowana została na zbadaniu miejsca i znaczenia kontaktów międzynarodowych w sferze edukacji w procesie wychowania elity rządzącej WKL. Przytoczone zostały konkretne przykłady pracy na ziemiach białoruskich gwernerów europejskich oraz stosunek do nich samych wychowanków. Szczegółowo prześledzono specyfikę wędrówek zagranicznych po krajach europejskich wychodźców z Białorusi (rozkład dnia, priorytety w nauce). W trakcie badania związków uczelni krajowych z europejskimi ośrodkami naukowymi i oświatowymi określono podstawowe kierunki ich współprzedziałania (zaproszenia do pracy na Białorusi wykładowców europejskich, staże zagraniczne dla najlepszych wychowanków, zakup w Europie pomocy szkolnych i naukowych). Zbadane zostały przyczyny transformacji międzynarodowych kontaktów naukowo-oświatowych pod wpływem epoki Oświecenia. Rozpatrzoną działalność Komisji Edukacji Narodowej i Towarzystwa do Księg Elementarnych. Ukażano zostały konkretne przykłady współpracy międzynarodowej Szkoły Głównej Wileńskiej, Królewskiej Szkoły Lekarskiej w Grodnie, Szkoły Rycerskiej w Nieświeżu. Prześledzono przyczyny przekształcenia Połocka w światowy ośrodek jezuitów. Ukażano znaczenie międzynarodowych kontaktów naukowo-oświatowych w społeczno-kulturalnym rozwoju Białorusi w XIV-XVIII ww.

⁷¹ Т. Гризингер, *Иезуиты. Полная история их явных и тайных деяний от основания ордена до настоящего времени*, Минск 2004, с. 493-495.

Resume

The article is devoted to fundamental directions of cooperation between educational systems of Grand Duchy of Lithuania and West Europe in the 14th-18th centuries. The article shows a significant influence of West Europe on the origin of the educational system in GDL. The analysis of Catholic, Orthodox, Protestant and Uniate educational systems allowed to determine how similar they were to a traditional pedagogical model typical of West and Central Europe. Special attention has been paid to study the place and importance of international contacts in the sphere of education in the process of bringing up the GDL's governing elite. Specific examples of work done by European tutors in Belarusian lands and the attitude of pupils towards their teachers have been provided. Individual routes of foreign journeys across European countries made by emigrants from Belarus (itineraries, learning priorities) have been carefully studied. While researching the connections between home universities and European scientific and educational centers, fundamental directions of their cooperation have been established (invitations for European lecturers to work in Belarus, foreign internships for the best students, purchase of teaching and scientific aids in Europe). The causes of transformation of scientific and educational international contacts under the influence of the Age of Enlightenment have been studied. The activity of the Commission of National Education and the Society for Elementary Books has been investigated. Specific examples of international cooperation between Vilnius Academy, Royal Medical School in Grodno and School of Knights in Nieśwież have been presented. The reasons for transforming Połock into the international Jesuit center have been traced. The importance of international scientific and educational contacts in social and cultural development of Belarus in the 14th-18th centuries has been shown.

Andrej Samusik — kandydat nauk historycznych (1998), docent Katedry Historii Gospodarczej Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu Ekonomicznego w Mińsku, autor podręcznika „Помнікі гісторыі і культуры Беларусі” (Mińsk 2004) i ponad 50 artykułów naukowych.